

DÁNIEL Károly

Egy lezárt ügy leltára

Ígymég életemben nem olvastam újságot.

A poliklinikára igyekezőm kértem Csillától „valami” olvasnivalót. Bármit! Talán ő is csak véletlenül halászta ki a feltornyosított újságok közül éppen a *Krónika* mellékletét, a *Provinciát*. Elejétől végig úgy olvastam, mint egy regényt, hasábról hasábra, oldalról oldalra. Értelmiségiek krémje azt próbálja megválaszolni írásában (magyarul, románul, németül), hogy van-e erdélyi irodalom – illetve mitől erdélyi az itteni irodalom. Kevés olyan olvasóember van, akit ezek a válaszok ne érdekelnének, főleg ha a következők tollából származnak (ábécérendben): *Ágoston* Vilmos, *Balázs* Imre József, *Dávid* Gyula, *Demény* Péter, *Gyimesi* Éva, *Kovács* András Ferenc, *Láng* Zsolt, *Molnár* Gusztáv, *Selyem* Zsuzsa, *Szilágyi* Júlia, *Vida* Gábor. Vagy román nyelven *Al. Cistelean*, *Livius Ciocârlie*, *Cornel Moraru*, *Ioan Mușlea*, *Ovidiu Pecican*, *Traian Ștef*, *Daniel Vighi*, illetve németül *Eginald Schlattner*, *William Totok*, *Joachim Wittstock*. Vagy a megidézett nagyok: *Kuncz* Aladár, *Kós* Károly, *Makkai* Sándor, *Constantin Noica*, *Mircea Zăciu*.

Mekkora kellett hogy legyen az erkölcsi kényszer és – utólag gondolom csak – a merszem, hogy ilyen illusztris társaságban hozzá merjek szólani a kérdéshez!

Gyimesi Éva már 1986-ban kimondja véleményét arról, hogy a transzszilvanizmus *irodalmárok* ideológiája, és hogy számára az esztétikai és erkölcsi vonások a döntőek. De vajon nem éppen az irodalmárok – a gondolkodók legkülönbjei – azok, akik világosan fogalmazzák a leginkább formába tudják önteni mindazt, amit olvasóik éreznek és fájálnak?

Kós Károly '31-ben így fogalmaz: 1848-ban a szász követek a terror nyomása alatt szavazták meg az uniót, a román püspök is csupán maga nevében, „de a magyar és székely nemzet sem volt egész tömegében híve az uniónak”. 1918-ban viszont „Erdély magyarsága (...) ezt az uniót meg nem szavazta (...), a szász nemzet csupán hosszu habozás után (...), de a románság sem volt egészében híve a feltételek nélküli való uniónak. A történelem megismételt magát: az 1918-iki gyulafehérvári gyűlés szinte megdöbbentően hasonlatos az 1848-iki kolozsvári gyűléshez; csupán a szerepek voltak kicserélve.”

Makkai Sándor is már 1931-ben megfogalmazza, hogy „mi semmiféle földi impériummal nem rendelkezünk”, de „másfél millió embernek van és kell hogy legyen önjeneje arra, hogy minden anyagi és szellemi szükségletéről önkörében tudjon gondoskodni. (...) Az életosztón fuldokolva sikolt egy fórumért, amely védelmet nyújt, amely igazságosan ítél, amely a kötelezettségeket megállapítja, és amely a maga erkölcsi tekintélyével lesújt és felemel.”

„Egy öntudatos és élni akaró közösség enélkül meg sem maradhat, s ha ennek megalkotására magát képtelennek tartja: kimondta önmaga felett a halállos ítéletet.”

A kör szigorú mértani törvénye bizonyítja, hogy függetlenül attól, merre indul el a szélsőségség, végül találkozik az ellenkező véglettel. Makkai 1940-ben (már Magyarországon) oda jut el, hogy nemcsak a vasgárdával szimpatizál, hanem magával Zelea Codreanuval is.

Angehörigkeit an der Deutschen Kultur – ez volt a legdemokratikusabb megfogalmazás, amit a gyakorló demokrácia valaha létrehozott. Hozzá tartozója (részese) a német kultúrának. Ha valaki el tudott szavalni egy Goethe-balladát, ha valaki bizonyítani tudta, hogy édesanyja Brahms altatódalával ringatta álomba kisgyermekkorában – az németnek számított, függetlenül attól, mi állott a keresztlevelében. Mondhatnánk, Gyimesi Évával, hogy ez is irodalmi megközelítése az ideológiának. (Nem is volt hosszú életű!)

Így állok itt én is, aki sem író, sem megkérdézt nem vagyok (ezek eldöntése különben is az ítések dolga), hozzászólóként ahhoz, miért erdélyi az erdélyi irodalom. És ezzel – részéről – már válaszoltam is arra, hogy létezik, hogy kézzelfogható valóság, mert átszövi, átlengeti az a szenvedés, nélkülözés, az időknél és időknél az a zordsága, amely sajátos aromát kölcsönöz az itt született írásoknak, és determinál. Csak a mikroszkopikus vizsgálat alatt tűnik el, mert *egészében* erdélyi, nem pedig részleteiben.

Erdélyivé lesz egy mű – ha sikerül. Ha húsz évig életben marad, és ha húsz év múlva rá lehet majd mondani: igazi erdélyi munka.

Lehet erdélyit alkotni a Brassai utca 15. alatt Kolozsváron, de – talán – nem lehet nem erdélyit alkotni a Hargita tövében.

Temesváriként, aki a nyugatosokon nevelkedtem, a saját bőromon érezhettem, mennyire egzotikumnak számítottak a harmincas évek derekán városunkba tévedt halinakötésű Szépművészeti Könyvtárak, és milyen jól megérték egymás mellett a polcon *Nyírő* József és *Kanicsony* Benő. (Igaz, Karácsony Benő ugyanaz marad, aki volt, nem így Nyírő József.) Persze, másutt is vannak havasok, de meglehetősen, nem olyan kékek. És talán pásztorokó gyermekek is vannak, csak azok nem kényszerülnek saspecsenyére. És lehet, máshol nincsen vízimalom, Págot és Pipám... A művek nyilván nem azzal a szándékkal íródtak, hogy erdélyiek legyenek, csak később derült ki, hogy csak földjükkal együtt átültehetőek, mert ha nem onnan szívják táplálékukat – és atnyulnak.

A provincia (*Provincia*) a nagy egész szerves része. Az atomban benne van az egész univerzum, és egyazon törvények kormányozzák. Bartók mikrokozmoszából többet tudhat meg a kívülről a magyarságról, mint egy hétkötetes enciklopédiából. Már Platon megmondta: ha meg akarsz ismerni egy népet, hallgass meg a zenéjét.

Az erdélyiség egy *lezárt* ügy leltára. A gyökerek balladája. A kötelezőnek tartott és meghajlással átvett modernkedés az erdélyiségnek nem válik hasznára. A globalizáció nem út az univerzalitás felé. A gyökerek mélysége viszont meghatározó lehet. Mert ha a részletek összessége nem is adja ki az egészét, a részletek jellegzetessége rámutat az egészhez tartozásra.

Halmos Gyuri, kedves és szeretett zongoraművésznünk, aki akkoriban éppen családi, gazdasági és miegymás válságban volt, mutatta nekem a Párizsban élő *Anda* Géza zongoraművész képét egy ottani folyóiratban, amint tágas, teremnek beálló szobájában *Stanway* zongoráján, egy eredeti Renoir-kép alatt, gyakorol. – Összehasonlítható? – kérdezte felhúzott szemöldökkel. Az egyiket nyúzzák, a másikat dédelgetve kímélik. Érdeklő, érdekelheti mindez a hallgatót? Hogy a mű roszfa íróasztalon vagy durván faragott konyhai hokedlin születik? Az inség nem kondíció, csupán csak determináló közeg. – Nem kell okvetlenül tudóveszesnek lenni ahhoz, hogy „igazi” Chopint tudjon valaki interpretálni, mondta Arthur Rubinstein, egy másik nagy zongorista.

A hibák a szentté avatással kezdődnek. Azzal, hogy egy mű azért jó, mert erdélyi (bár meglehet, hogy attól). Mikes nem Erdélynek szánja első esszéit, hanem a magyar nyelvnek és a magyar irodalomnak. Megtanítja az esszét magyarul beszélni, és ezzel kezet nyújt a többi nagyoknak (aki képes felfogni a tett jelentőségét) időn és téren át.

Kívülről értheti-e, mi az erdélyiség?

Mikor fél napig magyaráztuk az amerikai vendégnek a magyar iskolák szükségességét tájainkon, utána megértően bólintott, és levonta a maga és a mi számunkra a következtetést: meg kell hogy legyen edjék a hatóságok a magyar gyermekeknek, hogy járassanak őket is román iskolákba. Pedig az illető nem hülye volt, hanem egyetemi tanár. De hát...

Hogy nyelvviszesség szempontjából mit jelent Erdély? Mikor „óvodásként” jártam *Kányádi* Sándorék vagy *Szabó* Gyuláék házába, alig mertem ott megszólalni, mert temesvári magyarságom annyira idegenül hangzott ott, mintha netán más nyelven beszéltem volna. Pedig ők tényleg nem beszéltek „tájszólásban”. Mégis. Éppen ez az *ineffable*, a megfoghatatlan, a meg nem határozható – de jelen levő.

A válaszadók közül egyedül *Dávid* Gyula és *Ioan Mușlea* közeli meg akadémius tartással a kérdést, figyelmesen követve a dolgok menetét. Az utóbbi úgy találja, hogy kb. 1970-től az erdélyi *magyar* irodalom függőségi helyzetbe került az anyaországgal. A *németekkel* más a helyzet, mert ők maguk is immár anyaorszárukban élnek, míg a *román* transzszilván irodalom frissítőként hat a Kárpátokon túlra, és nem onnan várja az élesztést.

1925, Temesvár; *Fizetéses Rendelőintézet*, Kolozsvár, gyermekgyógyász főorvos, *Orvosi Segédenőképző Intézet*, *Bethlen* Kata *Diakóniai Központ*, tanár; *Misi bácsi rózsafűje*, Kolozsvár, 2000.

PAPP Sándor Zsigmond

A provincia lehelete

Szégyen erdélyi írónak lenni, sőt mi több, felelmet gerjesztő állapot – vonja le a következtetéseket *Al. Cistelean* a *Provincia* októberi számában. A szöveg több szempontból is árulkodó: egyrészt bizonytalan eredetű sértettség sugall, másrészt a napnál is világosabb teszi a „magyar” és „román” válaszok, a „magyar” és „román” olvasatok párhuzamosságát, a metszéspontok hiányát. Devegük sorra.

Al. Cistelean ankétindító szövege (*Provincia*, 2000. augusztus), mely felfedi a körkérdés indítékait, jóval izgalmasabb és pontosabb problémafelvetés, mint a magyar kérdésváltozatok, hiszen egyértelműen kiderül: a szerkesztőt az erdélyi irodalom hordozta mítoszok, felfogások, vagyis az önismeret érdekli. Milyen ítéletekről és előítéletekről árulkodik az erdélyi magyar/román/német irodalom, kérdezi, s *Cistelean* összefoglaló és értékelő szövegében alig tudja leplezni családottságát, hogy a magyar részről érkezett válaszok bizony alig beszélnek erről, inkább megkerülők, lerázzák a problémát. Sőt, mintha azt állítanák, hogy nincs erdélyi irodalom, esetleg van, de akkor az az összmagyar irodalomhoz tartozik, s ez még rosszabb. *Traian Ștef* (*Provincia*, 2000. október) szerint a válaszok „kiterő módja” elégedetlenséget jelent (a szegény rokon státusa), másrészt a magyaroknál a hovatartozás hiúsági kérdés. És ami a legfájóbb: a szövegek nem nyilatkozzák ki az erdélyi kultúrához/szellemhez való hovatartozásukat, s különben is a magyar írók nem iratkoznak be a Román Írószövetségbe, nem vesznek részt a különféle tevékenységekben.

A magyar válaszok valóban tükröznek bizonyos érdektelenséget a van-e erdélyi irodalom kérdése iránt. Sőt mintha burkolt unalom is elő-előszívárogná a sorok mögöl. S ez természetes, mert

hogyan finoman fogalmazzák, a problémának már „hagyomány” van az erdélyi „kulturális életben”: irodalmi összefonódások, folyóiratok, spontán baráti beszélgetések foglalkoztak – cirka két-évenként – a kérdéssel. Ezek közül talán legkomolyabban a *Látó* '98. októberi száma, mely egyenesen a romániai magyar irodalom megírásának gondjait firtatta. Így hát a válaszolók többsége jogosan érezheti, hogy már mindent elmondott a témában, sőt annál is többet. Nem lehet egy kérdést többször egymás után halál komolyan feltenni, s ha lehet is, egészen biztos, hogy a válaszok egy idő után (épp az ismétlés miatt) veszítenek komolyságukból, s akkor lép be a képbe teljes feyverzetében az irónia. A tényit, hogy egy némely magyar irodalmár mégis újfent nekiveselkedett, a körkérdésnek helyet adó fórum milyensége magyarázza. Érdekes lehet összeolvasni majd egy térben, egy ernyő alatt a román, magyar, német válaszokat. Ebből talán még kiszülhet valami, járhatott a magyar fellegétök fejében. (Ez egyébként ki is derült a kolozsvári *Baldóver* Irodalmi Körön, ahová az ankét magyar résztvevőit hívták meg egy kis beszélgetésre.) Így talán van tétje a „párbeszédnek”. Csakhogy az ankét legárulkodóbb jellegzetessége épp az, hogy nincs párbeszéd, és ami talán fájalmasabb: úgy tűnik, hogy ideig nem is lesz.

Az érdektelenséget más is indokolja. De ez már személyes. Amikor írok, fikarcnyit sem érdekel, hogy milyen irodalmat írok, legyen az határon inneni vagy túli, szigorúan erdélyi vagy megengedően romániai magyar, multikulturális vagy fellengzősen monogám. Kis gonoszkodással: még az sem biztos, hogy irodalmat írok. Hiszen ki tudja, a mai hermeneuta világban melyik kánon fogadj el vagy taszítja odébb a kész irományt, hogy egyáltalán lesz-e ilyen kánon. Mert egyértelmű: amit nem olvasnak, az nem irodalom, legfeljebb valamilyen múzeumi kövület, komoly lexikonokban sűrűn szedett lábgyezet. A besorolás – szerencsére – nem az író fogja. Bibelföldjenek ezzel kritikusok, esztéták, nemzetfelfók vagy pszichológusok. Sosem fogok egyetlen betűt sem megváltoztatni annak érdekében, hogy „regionális” vagy inkább „egyetem” besorolás alá essék a szöveg. Ha egy mű izgalmas, eredeti, akkor úgy is megtalálja a maga helyét, ha nem, besegít az irodalomtörténet. Vagy a jótékony fejelet.

Az erdélyiség ellen való tiltakozás, félelem is egészen más gyökerű, és semmi köze a hiúsághoz. Csupán mint önértéket, felmentő momentumot szeretnénk már egyszer s mindenkorra lerázni. Magyarországon a diktatúra éveiben honosodott meg az a szemlélet, hogy az itteni irodalmat külön kell „kezelni”, merthogy „más” (értsd: sanyarú) körülmények között jön létre. Erről többet *Cs. Gyimesi* Éva kötetében olvashatunk (*Colloquium Transsylvaniaicum*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998). A kilencvenes évek elején is egészen jó dolgokat lehetett még kizsírni az így felfogott erdélyiségből. A fiatalabb generáció ezt a siralomtörténetet és a vele járó előnyöket elégette meg, illetve szeretné, ha az itt születő műveket egyetlen mércével mérnék (mint ahogy teszik az anyaországiak esetében), felnőttek tekintenek, és nem betegeskedő gyermeknek. Ha valami rossz, az erdélyieként is rossz, és fordítva – mindössze ennyit kellene kimondani. Az irónia (főként az öníronia) pedig a szemléletváltás első jele. Nem félelemről tanúskodik, hanem igazságos elbírálat követel, az összesített előnyök törlését, a sérelmekkel való hízalás száműzését. Hogy a művek természetes helykeresését ne akadályozza semmi. Tehát: *helykeresésről* és nem *helyezkedésről* szól a történet. Méltóságról, illetve ennek rehabilitálásáról. Minden más politika és dörgölődés.

Le kellene tehát választani a születés helyét a csatolt értékítéletéről. Az előbbi különben is kuriózum, adalek, a hely „szelleme” amúgy is a szöveg(ek)ben lakozik, kényelmesen vagy kényelmetlenül. Ha ezt valóban megtennénk, kiderülne: Budapestet írják a legjobb erdélyi regényeket (bizonyos *Bodor* Ádám), vagy Stockholm. A mondatok leszoknának bizonyos kényelemről, mely kényelmet az erdélyiség pusztája ténye kínál meg ma is. S ha már mondatokról beszélünk, még az is kiderülhet, hogy a legjobb „erdélyi” tanítómester épp *Marquez* vagy *Hrabal* (vö. *Demény* Péter: *Lolita Simistában*, *Krónika*, november 14., 9. oldal).

A vonatkozó ideológiák állandó szajkózása mellett vagy között újfent bebizonyosodott: érintőlegesen sem ismerik egymást a román és magyar irodalmárok, nem ismeri egymást a két „irodalom”, ha mégis, az csak véletlen lehet. Érdeklődés talán még lenne, de azontúl semmi. A románok nem beszélnek magyarul (ez természetes), a magyarok nem beszélnek elég jól románul (ez *Pruteanu* után szintén természetes). A magyarok még a rendezvényekre sem járnak el. Merthogy az többnyire egyenlőtű. Egy nyelven multikulturális. Persze ez nem baj, csak már unalmas. A Román Írószövetséget én például egy pillanatig sem éreztem a magaménak, nem szólít meg, baráti gesztusai pusztán formai gesztusok, díjkiosztáson illik megjelenni, különben jó nevű sóhivatal. Mindezeket nem lehet szóvá tenni, mert udvariatlanság, és sérti a román érzékenységet. Az elviselése viszont növeli és kukkolja a magyar érzékenységet. Az ember tehát kivándorol, vagy mégse, de akkor megtanulja az illetet, a szertartás rendjét. Így aztán marad a mosolygós (és néma) kávézgatás.

Az „erdélyi közösségi ideológia” mára kiürült, elvesztette korábbi fényét. És báját is. A kilencvenes évek politikai zűrzavara (ne feledjük: ebben cseperedett fel egy teljes írógeneráció) megmutatta: a kultúrában sincs olyan sziget, amelyet ne itatott volna át a politika és a vele menetrendszerűen érkező sértettség, sértett emberek pedig csak a legkritikább esetben értenek szót egymással. Így nem csoda, ha ismét a bezárkózás lett a menő, saját lakályos bunkerek kialakítása, mert ott semmi sem függ a „többségi” engedékenységétől vagy a „kisebbségi” konokságtól, mindenki mondhatja a magáét. Időnként azért elszégyelljük magunkat, elkerítünk egy helyet, kitérjük a kék lobogót a csillagokkal, és elzavarjuk a radikálisokat. Élvezzük a szavak ízét, a tér egyszeri tágasságát. A mi kis provinciánk felmentő és megbocsátó lehetetét.

1972; Rădăuți (Suceava megye); *Krónika*, Kolozsvár, rovatvezető; *Ahoman a város*, Marosvásárhely, 1998.